

Anton Friedrich Koch

A TUDÁS VIZSGÁLATA MINT E VIZSGÁLAT ZSINÓRMÉRTÉKÉNEK TESZTJE*A szellem fenomenológiájának módszeréről*¹

62

Az előadás címe kijelöli célomat: a végére érve világossá kell válnia, mi joggal állíthatja Hegel, hogy *A szellem fenomenológiájában* a tudás, avagy a tudat vizsgálata egyúttal e vizsgálat zsinórmértékének is a tesztje. Az ide vezető úton szeretném egyáltalában a *Fenomenológia* módszerét bemutatni, amennyiben is egész

¹ Anton Friedrich Koch: *Die Prüfung des Wissens als Prüfung ihres Maßstabs*. In: Kuneš, Jan – Karásek, Jindřich – Landa, Ivan (hrsg.): *Hegels Einleitung in die Phänomenologie des Geistes*. Verlag Königshausen & Neumann GmbH, Würzburg, 2006, p. 21–35. A fordítás nehézsége és egyúttal a szerző által elemzett hegeli szöveg megértésének egyik kulcsa a „Prüfung” és az „Untersuchung” kifejezések közti különbség megragadásában és visszaadásában áll. A „Prüfung”/„prüfen” szavak olyan vizsgálatra utalnak, amely során a vizsgálat tárgyának tulajdonságait valamely már előzőleg megállapított kritériumnak való megfelelés szerint *ellenőrzik, tesztelik*, illetve *vizsgáztatják*. Hétköznapi példákkal szemléltetve ide tartozik például a gépjárművek műszaki vizsgálata és eredetiségvizsgálata, egy nyelvvizsga, vagy egy előzetesen felállított orvosi diagnózis alapján elrendelt laborvizsgálat eredményeinek ellenőrzése. Ezzel szemben az „Untersuchung”/„untersuchen” szavak olyan vizsgálatra utalnak, amely során a vizsgálat tárgyának tulajdonságai számára még nem áll rendelkezésre efféle kritérium vagy referencia. Ekkor a vizsgálatot végző az, aki alapos és intenzív *vizsgálódás, információgyűjtés, kutatás* segítségével igyekszik megérteni a vizsgált tárgyat, hogy végül eljuthasson a fent említett kritériumhoz, illetve meghatározhassa azt. Hétköznapi példákkal szemléltetve ide tartozik egy gépjármű ismeretlen hibájának felderítése, egy diagnózis felállításához szükséges orvosi vizsgálatok elvégzése, vagy valamely komplex tényállással való lépésről lépésre történő megismerkedés (Husserl főművének címe – *Logikai vizsgálódások [Logische Untersuchungen]* – például pontosan ezt és így takarja). A jelen tanulmányban tárgyalt hegeli szöveg mind a „Prüfung”, mind az „Untersuchung” kifejezéseket és ezek változatait használja, Szemere Samu viszont mindkettőt a „vizsgálat” szóra ülteti át, ezzel eltüntetve azt a fokozat-, illetve minőségbeli különbséget, amely a magyar olvasó számára kapaszkodót nyújthatna. A szöveg és a fordítás nehézségét mi sem mutatja jobban, mint hogy a *Bevezetés* kulcsmondatában, ahol Hegel mindkét kifejezést használja, hogy ezzel is kiemelve különbségüket, Szemere a két szót egyggyé olvasztja össze. A szemléletesség kedvéért ezeket most kivételesen aláhúzva szerepeltetem: „Ez a fejtegetés, ha tekintjük mint a *tudomány magatartását a megjelenő tudás* iránt és mint a *megismerés realitásának vizsgálatát*, úgy látszik, nem lehetséges valamilyen előfeltevés nélkül, amely mint *mérték szolgál* alapul.” Az eredeti mondatban pedig: „Diese Darstellung, als ein *Verhalten der Wissenschaft zu dem erscheinenden Wissen* und als *Untersuchung* und *Prüfung der Realität des Erkennens* vorgestellt, scheint nicht ohne irgendeine Voraussetzung, die als *Maßstab* zugrunde gelegt wird, stattfinden zu können.” Hegel: *A szellem fenomenológiája* (ford. Szemere Samu), Akadémiai Kiadó, Bp., 1979, 52. (a továbbiakban: SZF), illetve Hegel: *Phänomenologie des Geistes*. Felix Meiner Verlag, Hamburg, 1988, 63. (a továbbiakban: PG) Jelen tanulmány fordításakor igyekszem e különbséget a fent bemutatott példánál használt, kurzívval szedett rokon értelmű szavak jelentésárnyalatainak alkalmazásával, valamint a szöveg plasztikusságát is szem előtt tartva a tőlem telhető legjobban visszaadni. (A ford. megjegyzése.)

egyszerűen magyarázó megjegyzéseket fűzök Hegelnek a *Bevezetés* második felében olvasható megfogalmazásaihoz.

I. A tudat és a tudat *magánvaló* és *más-száma-raló* közti belső különbsége

A szellem fenomenológiájában – Hegel szavaival – „a megjelenő tudás bemutatását kell célba venni”.² A megjelenő tudás nem más, mint a tudás, ahogyan térben és időben empirikus szubjektumokon feltűnik. A megjelenő tudás fogalma kontrasztívan utal a magán- és magáért-valóan létező tudás fogalmára. Hegel ezen „a szabad, és saját félreismerhetetlen alakjában mozgó tudomány”-t érti,³ ahogyan majd évekkel később *A logika tudományában* előadja.

Azonban a megjelenő tudás, ahogyan térben és időben empirikus szubjektumokon feltűnik, egy rendkívül sokrétű és első pillantásra átláthatatlan valami. Egyúttal történeti képződmény is: a szerény kezdetek felől bontakozik ki egyre összetettebb formák felé úgy az emberi nem történelmében, mint minden egyes individuum élettörténetében. E kibontakozásnak azonban Hegel szerint rendszere van. Így lehetséges, hogy a megjelenő tudás bemutatása egyúttal „az igaz tudásra törekvő, természetes tudat útjának”⁴ leírása.

Ám a szellem fenomenológiája nem egy történeti vagy empirikus, hanem egy filozófiai s így a priori elmélet. Nem gyűjtheti be botanizálva a természetes tudat különböző formáit, ahogyan azok itt-ott empirikusan fellelhetők, hanem szigorúan szisztematikusan és fogalmi módon kell eljárnia. A tudat egy megkerülhetetlenül egyszerű kezdeti alakjával kell indítania és egy módszertani műveletre van szüksége ahhoz, hogy egy adott tudatalakzattól egy jól meghatározott utód-alakzathoz jusson. E módszertani művelet lesz egyrészt a tudatalakzatok teszteljárása (*Prüfverfahren*), másrészt pedig egy különös, generatív teszteljárás. Ha ennek során egy adott tudatalakzat elégtelennek tűnik fel, az eljárásnak ipso facto egy jól meghatározott utód-alakzattal kell felmutatnia, amelyet következőként vethet alá a vizsgálatnak.

A teszteljárás tehát egy módszertani művelet, ami egy adott tudatalakzattal operál és – amennyiben ez elégtelennek, azaz nem-igaznak bizonyul – létrehoz egy új tudati alakzattal, amelyet mint következőt táplálhat magába, egészen addig, amíg olyan alakot nem talál, amelyet már egyetlen utód-alakzat sem múlhat felül. Ez esetben a teszteljárás bemenete és kimenete megegyezne; azaz a módszertani művelet fixpontra jutna, és *A szellem fenomenológiája* a végéhez érne.

² A fordítás a saját munkám, ahol azonban lehetséges, Szemere fordítására támaszkodom. Koch tanulmányának e mondata eredetileg így szól: „In der *Phänomenologie des Geistes* soll nach Hegels Worten, »die Darstellung des erscheinenden Wissens vorgenommen werden.«” Az eredeti Hegel-mondat: „Aus diesem Grunde soll hier die Darstellung des erscheinenden Wissens vorgenommen werden.” PG p. 60. Az eredeti Hegel-mondat Szemere-féle fordítása: „Ebből az okból a megjelenő tudást fogjuk itt kifejtetni.” SZF p. 50.

³ A fordítást enyhén módosítottam. Szemerenél eredetileg: „a szabad, az ő sajátos alakjában mozgó tudomány.” SZF p. 50.

⁴ SZF p. 50.

Amint ismeretes, Hegel a tudat két szélső – kezdeti és végső – formáját *érzéki bizonyosságnak* és *abszolút tudásnak* nevezi. Hogy ez alatt mi értendő, most nyitva hagyom (az érzéki bizonyosságra még majd röviden visszatérek). Legyen elég annyi, hogy e két szélső forma szigorúan véve nem is nevezhető tudatformának. A tudat definíciójára nézvést meghatározó jelleggel bír az úgynevezett tudat-differencia, azaz a magánvaló (*An-sich*) és a más(ik-tudat)-számára-való (*Für-es*) különbségének két mozzanata, melyekkel az alábbiakban részletesen fogunk foglalkozni. Az érzéki bizonyosság alulmúlja a tudat definiensét, mivel a magánvalót és a más-számára-valót vonatkozás nélkül hagyja széthullani, így egyáltalán el sem érve a tudat-differenciát; az abszolút tudás pedig felülmúlja a definiensét, mivel a magánvalót és a más-számára-valót különbség nélkül hagyja egybeesni, s így megszünteti a tudat-differenciát. De mindezt csak mellékesen, hogy ne feledjük, honnan hová tart „az igaz tudásra törekvő, természetes tudat” útja.

Minket most nem az út állomásai érdekelnek, hanem a módszer, azaz a generatív teszteljárás, amelynek – hacsak nem akar dogmatikus recept lenni – közvetlenül a tudat definíciójából kell következnie. E definícióval szembeni alapkövetelmény tehát, hogy ne pusztá szómagyarázat legyen, hanem tárgyilagos tartalmakkal telített. Ugyanakkor nem szabad annyi tartalommal rendelkeznie, hogy szkeptikus kérdezősködésre adjon lehetőséget. Más szavakkal: Hegelnek lehetőség szerint egy általánosan elfogadott, minimalista tudatfogalomból kell kiindulnia. Ezt úgy valósítja meg, hogy tudaton lényegében véve azt a fundamentális viszonyulást érti, ahogyan gondolat- és nyelvhasználatunk révén igazságigényeket támasztunk, mely igazságigények rendszerint tudásigények is. Hiszen ha például észrevesszük, hogy esik, akkor nem elégszünk meg annyival, hogy kijelentésünk igaz lesz, ha azt mondjuk: esik – hanem arra is igényt tartunk, hogy mindezt tudjuk, és e tudásunkat meg is tudjuk okolni, ha megkérdeznék róla minket.

Igazságigények és tudásigények, igazság és tudás – kimondtuk döntő címszavainkat. Hegel ugyanis a tudat definiálása során „a tudás és az igazság elvont meghatározásaira emlékeztet [...], amint a tudatban előfordulnak”, majd így folytatja:

[A tudat ugyanis] *megkülönböztet* magától valamit, amire egyúttal *vonatkozik*; vagy ahogy mondani szokás: ez a valami *a tudat számára* van; s ennek a *vonatkozásnak* vagy egy dolog *létének* a meghatározott oldala *egy tudat számára a tudás*. E más számára való léttől azonban megkülönböztetjük a *magánvaló-létet*; azt, amit a tudásra vonatkoztatunk, éppígy meg is különböztetjük tőle és mint *léttel bírót* tételezzük e vonatkozáson kívül is; e magánvalónak oldalát *igazságnak* nevezik.⁵

⁵ A fordítást enyhén módosítottam. Szemerénél eredetileg: „[A tudat ugyanis] *megkülönböztet* magától valamit, amire *vonatkozik* egyúttal; vagy ahogyan kifejezik ezt: *valami a tudat számára* van; s ennek a *vonatkozásnak* vagy egy dolog *létének* a meghatározott

A tudat tehát megkülönböztet magától valamit, amire egyúttal vonatkozik – e meghatározás Karl Leonhard Reinhard úgynevezett tudat-elvéből származik, amely lényegében véve azt mondta ki, hogy a tudatban lévő képzet a szubjektum révén különbözik a szubjektumtól és objektumtól, illetve a szubjektum által vonatkozik a szubjektumra és objektumra. Egy észlelési szituációban (*Wahrnehmungssituation*) az észleleti látszatot (*Wahrnehmungsanschein*), amelynek hatása alatt állunk, például többé-kevésbé explicit módon megkülönböztetjük úgy önmagunktól, mint az elgondolt objektív körülményektől: számomra, a szubjektum számára úgy látszik – és e látszat nem más, mint szemléletes képzetem tartalma –, hogy ez vagy az az objektív eset áll fenn, pl. hogy esik.

Szubjektum, képzet és objektum reinholdi triásza még nélkülöz mindenfajta dogmatizmust, amelyet egy szkeptikus kritizálni kezdhetne. Sem Reinhold, sem Hegel nem mondja vagy előfeltételezi, hogy képzeteinkben valóban valami objektívra vonatkozunk; csak annyit jegyeznek meg, hogy a természetes tudat ezzel az igénnyel lép fel, sőt kimondottan ezen igény révén – amely nyugodtan lehet akár megalapozatlan is – határozódik meg.

Reinholdtól eltérően azonban Hegel egyáltalán nem beszél kimondottan szubjektumról és objektumról, hanem magát a tudatot látja a szubjektum szerepében: a tudat, mondja (nem pedig mint Reinhold: a szubjektum), megkülönböztet magától valamit és vonatkozik e megkülönböztetettre. Ez talán a tudat megengedhetetlen eldologiasításának, vagy még inkább megszemélyesítésének hangozhat; de épp hogy nem ez a helyzet. A tudat nem valamiféle furcsa pseudo szereplő a fejünkben vagy a fejünk felett; arról van szó, hogy gondolkodni képes fizikai lényekként mindannyian a tudat egy esete, a tudat egy előfordulása vagyunk. Személyek sokaságát térben és időben adottként feltételezni azonban valóban egyfajta dogmatizmus volna, ami ellen a szkeptikus rögtön protestálna. Vizsgálódása elején így hát Hegel csak visszafogottan beszél a tudatról, bármi legyen is az konkrétan. Mindebben megközelítési módjának újabb elméleti erénye nyilvánul meg. A képzetek szubjektumáról szóló fejtegetést ugyanis könnyen érthetnénk (félre) egyfajta eldologiasításként, mintha csak egy karteziánus *res cogitans*ról, egy gondolkodó szubsztanciáról volna szó, amelynek akcideneciái képzetaktusok (*Vorstellungsakte*) volnának. Hegel újból a reinholdi vagy még inkább közvetlenül a kanti hagyományba helyezkedik, amikor nem tételezi elhamarkodottan képzetaktusok hordozójaként a szubjektumot, hanem a képzeteket egyelőre csak tartalmakként, azaz ilyen és ilyen módon meghatározott tudatként szemléli. E tartalmakból születik meg egy adott időben a szubjektum, például (ha mondjuk Kantnak van igaza) e tartalmak analitikus egységeként.

oldala *egy tudat számára a tudás*. E más számára való léttől azonban megkülönböztetjük a *magánvaló-létet*; azt, amit a tudásra vonatkoztatunk, éppígy meg is különböztetjük tőle és mint *léttel bírót* tételezzük e vonatkozáson kívül is; e magánvalónak oldalát *igazságnak* nevezik.”SZF p. 52.

A tudatról tehát elmondható, hogy megkülönbözteti magát valamitől, amire egyúttal vonatkozik. Amennyiben vonatkozik, kapcsolatban áll és vonatkoztatott. De nem csak ennyi. A tudat önmagát a kapcsolat ama tagjaként határozza meg, amelyet a másik tag határoz meg, és ezen önmeghatározás következtében így vagy úgy, de meghatározott tudat. Hegel számára ez az így vagy úgy meghatározott tudat nem más, mint a „tudás”. Mai nyelvhasználatunk szokásainak megfelelően talán helyesebb volna ezt inkább *tudásigénynek* nevezni; hisz’ a „tudás” sikerszó (*Erfolgswort*), és a siker bekövetkezése episztemikus világviszonyulásunkban nem mindig biztosított.⁶ Azáltal, hogy valamit tudásként aposztrofálunk, egyúttal igaznak is nyilvánítjuk. A tudásigény ezzel szemben csalatkozhat is, illetve kiderülhet róla, hogy megalapozatlan. És a tudat tudásával, illetve tudásigényével pontosan ez fog történni – nem is egyszer – a hegeli vizsgálódás során.

Egy tudásban vagy tudásigényben tehát valaminek – ahogy Hegel fogalmaz – léte van egy másik számára, mégpedig közelebről nézve léte egy tudat számára. Tegyük fel, látom, hogy éppen esik. Ekkor az esőnek van egy *tudatom számára való léte*, és a tudatomat az eső határozza meg, mint ama különös tartalomnak az észleleti tudása (*Wahrnehmungswissen*), hogy esik. De ez csak a történet fele. Amennyiben észlelem, hogy esik, feltételezem, hogy ez az észlelésemtől és az ennek megfelelő ítéletemtől függetlenül történik. Itt és most – úgy feltételezem – pontosan ugyanúgy esne, ha ahelyett, hogy itt állok az esőben, ezer kilométerre innen délre szundikálnék a napon. Magyarán az észlelő tudatomban (*Wahrnehmungsbewußtsein*) objektivitásigényt támasztok. Abból indulok ki, hogy a tudatomat így és így meghatározza valami, aminek az esete magánvalóan fennáll. Hegel számára ez a magánvalóan-létező nem más, mint az *igaz*. Ez sem egészen felel meg a bevett nyelvhasználatnak; hisz’ az igazságpredikátumot általában a mondatainkra, illetve véleményeinkre alkalmazzuk. Mégis, a hegeli beszédmódot minden további nélkül betudhatjuk a bevett nyelvhasználat egy közeli változatának. Amit ő az igaznak nevez, mi veritatív létezőnek, a fennálló-létezőnek (*Der-Fall-Seiende*),⁷ vagy a reálisnak neveznénk. Terminológiai szempontból Hegel a reálist, avagy a veritatív létezőt is a magánvaló-létezővel azonosítja, ezzel – egyébként teljesen megalapozottan – a tudatnak a realiztikus igazságmegértés képességét tulajdonítva.

2. A vizsgálat zsinórmértékének tudatimmanenciája

Az igazság realiztikus aspektusának következtében nem tudásigényeink határozzák meg mindazt, aminek az esete magánvalóan fennáll, hanem fordítva:

⁶ Koch e mondatban az „Erfolg” (siker) főnév és az „erfolgen” (bekövetkezik) ige rokonságára alapuló, magyarul alig visszaadható szójátékot használ. (A ford. megjegyzése.)

⁷ E megjelölésen az a tény, illetve tényösszesség értendő, amelyet Parmenidész, Platón és Arisztotelész a létező (τὸ ὄν) megjelöléssel illettek. Vö. Koch, Anton Friedrich: *Stationen der Philosophiegeschichte*. Vorlesung im Sommersemester 2020, Heidelberg, p. 67. (A ford. megjegyzése.)

tudásigényeink zsinórmértéke mindaz, aminek az esete magánvalóan fennáll. Habár a tudatban a magánvaló mozzanata is relátum, hiszen a magánvaló a tudatban és a tudat által vonatkozik a tudatra, mégis mindeközben a tudat által „mint léttel bírót” tételezzük e vonatkozásokon kívül is”, mondja Hegel, azaz magánvalóan-létezőnek tételezzük.

A tudat által magánvalóan-létezőnek tételezve – erre összpontosítsuk figyelmünket! A magánvalóan-létező játékba hozásával nem Hegel jár el dogmatikusan, mindössze diagnosztizálja a természetes tudat naiv „dogmatizmusát”, amely valamit egyáltalán mint magánvalóan-létezőt feltételez. Azaz Hegel csak azt állapítja meg, hogy hétköznapi igazságigényeink objektív igazságra, egy mindenkor magánvalóan-fennálló-esetre tartanak igényt. Az elvont hegeli definíció a tudatot nem egy pusztán szubjektum–objektum-vonatkozásaként fogja fel (bármit is jelentsen ez); hanem akként az önvonatkozású igényként, amit olyasmi határoz meg, amely e meghatározottságtól (*Bestimmtheit*) függetlenül fennáll.

Minthogy a szellem fenomenológiájának egyben a tudat vizsgálatának is kell lennie, ezt az általános igényt a tudat különféle megjelenési formáiban kell ellenőriznie. Amint azonban firtatni kezdjük, hogy mely módszer lenne alkalmas egy efféle tesztelésre, könnyen zavarba jövünk, hisz’ teoretikusként nem kötelezhetjük el magunkat dogmatikusan valamiféle magánvalóan-fennálló-eset mellett. Például nem mondhatjuk, hogy: „Mi, teoretikusok, szellemi magaslatainkról kitekintve látjuk, hogy csak a szinguláris spinozai szubsztancia létezik; a természetes tudat következőképp téved és megalapozatlanul támaszt igazságigényt, amikor egyes tér- és időbeli dolgokat magánvalóan-létezőkként szemlél.” Ha ugyanis így beszélnénk, rögtön megkapnánk az ellenkérdést: „Mégis honnan tudjátok ti, akik magatok is tudat vagytok, hogy a szinguláris szubsztancia az, amely magánvalóan létezik?” Röviden: külső tudásigényeinket semmi esetre sem tehetjük meg a tudat vizsgálatának zsinórmértékévé.

Hegel enyhén eltérő hangsúlyozással a következőképpen érvel:

Ha mármost a tudás igazságát kutatjuk, akkor látszólag arról gyűjtünk információkat, micsoda *magánvalósága szerint*. A tudás egyedül ebben a vizsgálódásban a *mi* tárgyunk, egyedül ebben a vizsgálódásban van *számunkra*; ekképpen adódó *magánvalósága* pedig inkább *számunkra* való léte volna; amit pedig a tudás igaz voltának vélnénk, nem a tudás igazsága volna, hanem csak tudásunk e vélelemről. A lényeg, avagy a zsinórmérték bennünk volna, annak pedig, amit e mértékhez kellene hasonlítani, és amiről ezen összehasonlítás segítségével dönteni kellene, nem kellene a zsinórmértéket szükségképp elismernie.⁸

⁸ A fordítást enyhén módosítottam. E bekezdésben Hegel az „untersuchen”, „Untersuchung” szavakat használja arra, amit Szemere „vizsgálat”-ként ad vissza. A bekezdés Szemerénél: „Ha mármost a tudás igazságát vizsgáljuk, akkor úgy látszik, hogy azt vizsgáljuk, micsoda

A tudás igazságát kutatni itt annyit tesz: rákérdezni, hogy e tudás mit vél a saját magánvalójának. Vegyük például hétköznapi észlelő tudatunkat. Kutatása során felfedezzük, hogy észlelő tudatunkban – példának okáért – változékony fizikai dolgokat vélelmezünk magánvalóan-létezőknek. Ezzel azonban objektíválnánk az észlelő tudatot. A tudat egy eseteként, azaz annak az eseteként, amit most épp tesztelni akarunk, mi magunk is belépnénk a műveletbe. És ha vizsgálódásunk során egy, az észlelő tudatra nézvést kellemetlen eredményre jutnánk, amennyiben, teszem azt, az igaz magánvalót illetően Spinoza álláspontjára helyezkednénk, mi akadályozhatna meg bárkit abban, hogy velünk szembehelyezkedve inkább az észlelő tudat arisztotelészi álláspontját képviselje – hisz’ éppúgy, mint bárki más, mi is csak a tudat egy előfordulási esete vagyunk.

Hegel azonban e látszólag aporetikus helyzetből tüstént mutat is egy kiutat: „A tudat önmaga szolgáltatja mértékét, s a vizsgálódás ezáltal magának önmagával való összehasonlítása lesz; mert az a megkülönböztetés, amelyet az imént tettünk, a tudatba esik.”⁹

Újfént látjuk, hogy Hegel nagyon messze áll attól, hogy a tudatot pusztán szubjektum–objektum-kapcsolatként fogja fel. A magánvaló és a más-száma-raló közti különbségtételt a tudat teszi, így e különbségtétel teljességgel a tudatba esik. Nemcsak a más-száma-raló tudatimmanens,¹⁰ de a magánvaló is a tudat számára van,¹¹ a tudat konstruálja. A tudat ezek szerint két koncepció – az objektumok magánvaló-létének, és tudat-száma-raló-létének – egyidejű különbsége és összefüggése.

Természetesen nem az objektumok magánvaló, illetve más-száma-raló empirikus koncepciójáról van itt szó, sem pedig arról az empirikus tévedésről, amely e két koncepció össze-nem-egyezése esetén történik meg. Tegyük fel, hogy két fényvel világítanak meg egy fehér falat, amely ezért számomra kéknek látszik. Magánvalóan fehér, számomra kék – tehát csalatkozom. Ez így az empirikus tévedés egy esete volna. Mivel azonban a szellem fenomenológiája filozófiai elméletként lép fel, sokkal inkább kategoriális koncepciókhoz kell hogy köze legyen. Az efféle kategoriális koncepciók a kifinomult filozófiai elméletek természetes korai formái. Míg a magánvaló kategoriális koncepciója egy bizonyos ontológia korai formája, avagy magva, a más-száma-raló kategoriális koncepciója egy bizonyos episztemológiáé. A természetes tudat útja ennyiben egy a filozófiatörténeten is

magánvalósága szerint. Ámde ebben a vizsgálatban a tudás a *mi* tárgyunk, *számunkra* van; *magánvalósága* pedig, amely adódnék, így inkább *számunkra* való léte volna; amit lényegének mondanánk, nem e lényeg igazsága volna, hanem csak tudásunk a lényegéről. A lényeg vagy a mérték bennünk volna, annak pedig, amit vele össze kellene hasonlítani és amiről ez által az összehasonlítás által döntenünk kellene, nem kellene a mértéket szükségképp elismernünk.” SZF p. 53.

⁹ Szemere fordításában: „...s a vizsgálat ezáltal...” Uo.

¹⁰ Ennyiben magánvaló. (A ford. megjegyzése.)

¹¹ Ennyiben más-száma-raló. (A ford. megjegyzése.)

keresztülvezető út, melynek során egymással vetélkedő lét- és ismeretelméleteket fejlesztettünk ki.

Az ontológiai és episztemológiai koncepció viszonyát, illetve a magánvaló és a más-száma-raló közt fennálló viszonyt mintaszerűen tanulmányozhatjuk a tudatalakzatok első aspiránsán: az úgynevezett érzéki bizonyosságon. Az érzéki bizonyosság a magánvalót közvetlenül adott egyesek sokféleségeként gondolja el. Ez egy informális, tendenciáját tekintve empirikus és nominalisztikus ontológia. Száma-ral minden általános csak érvénytelen fogalmi hozzávaló, melyet így hamis tudatként száműzni kell az ontológiából. Mindez azonban – ahogyan Hegel az első fejezetben kifejti – azzal a nemkívánatos, ti. ellentétes következménnyel jár, hogy az egyeseket fel sem lehet ismerni egyesekként. Ha ugyanis általános fogalmaik nem érvényesek, tisztán indexikálisan kell hivatkoznunk rájuk. Azonban a tiszta indikátorok, mint a „most”, „itt” és „én”, tartalmukra nézvést teljesen indiszkrinatívák és általánosak. Így amikor az érzéki bizonyosság a közvetlen egyesek ontológiáját hirdeti, nolens volens olyan episztemológiaként határozza meg magát, amely legfeljebb az általánost, jelesül az idő- és térbeliségnek, valamint a szubjektivitásnak olyan eseteit tartja megismerhetőnek, melyeket lehetetlen tovább specifikálni és individualizálni. Ha magánvalóan csak közvetlen egyesek léteznének, mindössze olyan általános jellemzők válhatnának a tudásigények tartalmává, melyeket az érzéki bizonyosság el sem ismer valóságnak. Ekkor azonban a magánvaló és a más-száma-raló tudatmozzanatai a legcsekélyebb átfedés nélkül esnének szét egymástól olyan messzire, hogy már nem is beszélhetnénk tudatról; hisz’ már nem lenne érintkezési pont a magánvalónak a más-száma-ralóhoz való esetleges kapcsolatához. Különbségük totális, ennyiben pedig túlságosan nagy volna.

Tekintsük most meg közelebbről a teszteljárást az érzéki bizonyosság példáján bemutatva! Két kérdést kell feltennünk: (1) Valóban immanens volt a vizsgálat zsinórmértéke a tudat (itt: az érzéki bizonyosság) száma-ral? (2) Felmutatja-e a vizsgálat eredménye az érzéki bizonyosság egy egyértelmű utód-alakzatát?

Az első kérdést minden további nélkül megválaszolhatjuk egy igennel: Igen, a zsinórmérték immanens volt, ugyanis ez az az egyedi koncepció, amelyet a tudat a saját magánvalójáról készített. Nem Hegel vagy mi állítjuk, hogy mindaz, aminek az esete magánvalóan fennáll vagy egzisztál, egyesek sokfélesége – ezt a tudat megnyilvánulási kísérletének első és legegyszerűbb alakzata feltételezte. Persze létezhetnek magánvaló egyesek, de a tudat száma-ral mindez csak általános. Hegel saját szavaival: „Abban tehát, amit a tudat önmagán belül a *magánvalónak* vagy az *igaznak* mond, azt a mértéket bírjuk, amelyet maga állít fel, hogy tudását mérje rajta.”¹² Két új kifejezés, a „fogalom” és „tárgy” játékba emelésével Hegel így folytatja: „Ha a *tudást* a *fogalomnak* nevezzük, a lényegét vagy az *igazat* pedig a

¹² Uo.

léttel bírónak vagy a *tárgynak*, úgy az ellenőrzés abban áll, hogy megfigyeljük, megfelel-e a fogalom a tárgynak.”¹³

A tudat felvázol a maga számára egy tárgyat.¹⁴ Ez a tervrajz nem más, mint a tudat magánvalóról szóló koncepciója, informális, elmélet-előttés (*vorthoretisch*) ontológiája. Ezután pedig tárgyról fogalmat alkot, melynek segítségével a tárgy episztemikusan hozzáférhetővé válik. Ez a fogalom nem más, mint a tudatnak a más-száma-ralóról szóló koncepciója, informális, elmélet-előttés episztemológiája. A tudat azonban nem konstruálhat tetszőleges episztemológiákat; az ismeretelmélet, azaz a más-száma-raló kategoriális alakja sokkal inkább a lételméletből, azaz a magánvaló kategoriális alakjából következik. A tudat tehát az elgondolható legelemibb ontológiával kezdődik: azzal az empirisztikus-nominalisztikus feltevéssel, hogy a reális nem más, mint közvetlenül hozzáférhető egyesek sokfélesége. Mindebből egy úgyszólván hiperplatonikus episztemológia következik: csak a legáltalánosabb megismerhető. A magukon-való egyesek a tudat számára nem egyesekként, hanem a lehető legáltalánosabbként léteznek. Azaz a tudat a reálist saját igazságigényével épp ellenkezően nem magánvalóan, hanem egy egészen más kategória-alak által meghatározva ismeri meg. Ennyiben ez a tudat belülről cáfolódik meg.

Mielőtt továbblépünk a második kérdéshez (hogy felmutat-e az érzéki bizonyosság tesztelése egy utód-alakzatot), említsük meg, hogy Hegel semmilyen kifogást nem emelne a fogalom és tárgy közötti különbségtétel átcímkezése ellen. A kiindulási címkék szerint a tárgy vázolja az informális ontológiát, a fogalom pedig a megismerés kategoriális formája. Ezt a kifejezőmódot azonban a szó szoros értelmében megfordíthatjuk: „Ha azonban a *tárgy lényegét*, vagyis magánvalóságát a *fogalomnak* nevezzük s a *tárgyon* viszont a fogalmat értjük mint *tárgyat*, nevezetesen ahogyan a fogalom *más számára* van, úgy az ellenőrzés abban áll, hogy megfigyeljük, megfelel-e a tárgy a fogalmának.”¹⁵

E csereszabotosság is csak újfent szemlélteti, hogy a tudat nem szubjektum–objektum kapcsolata, hanem két fogalmi koncepció viszonya. A magánvaló a tudat által vázolt koncepció, s így nyugodtan nevezhető a tárgy *fogalmának*. Amennyiben pedig a magánvaló, avagy a fogalom a tudat *számára-valóvá* lesz, a tudat tárgyává válik. A tárgy mint tárgy határozza meg a tudat-száma-raló oldalt, avagy a tudást,

¹³ Uo. A fordítást enyhén módosítottam. Szemerénél eredetileg: „Ha a *tudást* a *fogalomnak* nevezzük, a lényegét vagy az *igazat* pedig a léttel bírónak vagy a *tárgynak*, akkor a vizsgálat abban van, hogy azt nézzük, megfelel-e a fogalom a tárgynak.”

¹⁴ Mind Koch, mind Hegel szövegeiben a *Gegenstand* szó szerepel, ami formájával és tartalmával is plasztikusan támasztja alá azt a fogalmi tartalmat, amelyet a szerzők, szándékaik szerint, kifejezésre juttatnak. A szó a német *Entgegenstehende* kifejezésből származik, amely annyit tesz „a vele (azaz a szót mindenkor kimondóval) szemközt álló”. A *Gegenstand* szó német nyelvterületen a XVIII. század óta az *Objekt* (tárgy, objektum) szinonimájaként használatos. Jelen tanulmányban az *Objekt* szót mindig „objektum”-ként, a *Gegenstand* szót mindig „tárgy”-ként fordítom. (A ford. megjegyzése.)

¹⁵ Uo. Szemere fordításában: „...abban áll, hogy azt nézzük...”

mégpedig úgy, amilyen pozícióban a tudattal szemközt áll. De mindegy is, melyik címkézést preferáljuk, a lényeges Hegel szerint

a teljes vizsgálódás számára szem előtt tartani, hogy ez a két mozzanat, *fogalom és tárgy, más-száma-va-ló-lét és magánva-ló-lét* abba a [megjelenő] tudásba [illetve tudatba] esik, amelyet kutatunk, s ezért nincs szükségünk arra, hogy zsinórmértékeket hozzunk magunkkal s a *saját* ötleteinket és gondolatainkat alkalmazzuk a kutatás során. Ezek elhagyásával elérjük azt, hogy úgy tekintjük a dolgot, amint *magán- és magáért*-valósága szerint van.¹⁶

Figyelemre méltó az idézet vége: mi, teoretikusok, ötleteink és gondolataink elhagyásával elérjük, hogy vizsgálatunk tárgyát (*unsere Sache*) olyannak lássuk, mint amilyen magán- és magáért-valósága szerint. Ez erős állítás, ugyanis teoretikusként szükségképp a tudat-differencián belül mozgunk, azaz megkonstruáljuk vizsgálatunk tárgyának, a tudatnak a magánvalóját, ezzel implicite elkötelezve magunkat a vizsgált tárgy bizonyos számunkra-valósága mellett. Ennyiben mi magunk is egy tudatalakzat leszünk a tesztelendő alakzatok sorában, ami persze azzal fenyeget, hogy elrontja a vizsgálatot. Tehát lehetőség szerint saját magunk eltávolításával kell egyszerűsíteni a képletet. De mégis hogyan tudnánk ezt megtenni? Még ha a tudat maga szállítja is a fogalmat és tárgyat, a zsinórmértéket és a tesztelendőt – nincs ránk feltétlenül szükség, hogy aztán elvégezzük az ellenőrzést? És ennek tetejébe nem kell a tudatra, a zsinórmértékre és az ellenőrizendőre mint tárgyainkra (velünk szemközt állókra) hivatkoznunk, és teoretikus állításokat tenni róluk, azaz tudás- és igazságigényeket támasztani velük szemben?

Természetesen meg kell tennünk, illetve Hegelnek is meg kellett tennie. De ehhez egyáltalán nem szükséges objektíválnunk a tudatot; mi mindössze az önmagát szemlélő és vizsgáztató tudat szócsöve és jegyzőkönyv-vezetője vagyunk. Hegel ezt így fejt ki:

Ám nemcsak erről az oldalról – miszerint fogalom és tárgy, mérték és megvizsgálendő dolog jelen vannak magában a tudatban – válik feleslegessé bármely közreműködés (*Zutat*) a részünkről, de mentesülünk is kettejük fáradságos összevetése és a tulajdonképpeni *ellenőrzés* alól, úgyhogy – amennyiben a tudat önmagát ellenőrzi –

¹⁶ Uo. Kapcsos zárójelben a szerző szövegközi betoldásait olvashatjuk. A fordítást enyhén módosítottam. Szemerénél eredetileg: „az, hogy az egész vizsgálat számára tartsuk szem előtt: ez a két mozzanat, *fogalom és tárgy, más-száma-va-ló-lét és magánva-ló-lét*, magába abba a tudásba esik, amelyet vizsgálunk, s ezért nincs szükségünk arra, hogy magunkkal hozzunk mértékeket s a *mi* ötleteinket és gondolatainkat alkalmazzuk a vizsgálatban; ezek elhagyásával elérjük azt, hogy úgy tekintjük a dolgot, amint *magán- és magáért*-valósága szerint van.”

számunkra e másik oldalról is csak a pusztá megfigyelés marad. Mert a tudat egyfelől a tárgy tudata, másfelől [amennyiben kifejleszti a más-száma-raló koncepcióját] önmagának a tudata; mindannak a tudata, ami számára az igaz, és az e tudásáról való tudat. Mivel a kettő *egyazon tudat számára van*, összehasonlításuk maga ez a tudat; *egyazon tudat számára* dől hát el, hogy megfelelő-e a tárgyról való tudása a tárgynak, vagy nem.¹⁷

A reális objektíváló megismerése és a tudat magát önmagához hasonlítása (*Selbstvergleich*) a teoretikus aktivitás két alapvetően különböző módozata. Az objektíváló megismerés során a tudat olyasvalamire hivatkozik, amit a tételezéstől függetlenül adottnak, azaz magánvalóan-létezőnek vesz. Ezzel szemben a magát önmagához hasonlítás során csak magával és a saját magánvalóról és más-száma-ralóról alkotott koncepcióival van dolga. A magát önmagához hasonlítás egyfelől elmélet-előttesként és természetesen történik; a tudat a maga dinamikájában semmi más, mint ez a magát önmagához hasonlítás. Másfelől végső soron tudományos formát ölt, ti. Hegel elméletében, a mi recepciónkban és mindabban, ahogyan lépésről lépésre megértjük a teóriát.

3. A teszteljárás generatív jellege

Most pedig jöjjön a kérdés, hogy csakugyan generatív-e a teszteljárás. Sikerült új tárgyat, egy új magánvalót létrehozni – különösen az érzéki bizonyosság tekintetében? Az érzéki bizonyosságnak a *Fenomenológia* első fejezetében végrehajtott vizsgálata kimutatta, hogy e tudatforma *számára* csak és kizárólag az általános létezik. Ebből arra kell következtetnünk, hogy a tudatnak mindössze akkor van esélye igazságigénye fenntartására, ha mostantól olyan alakot vesz fel, amelynek magánvalója maga is általános.

A szót nyomban tett követi: a *Fenomenológia* második fejezetében egy olyan új tudatalakzat tárul a teoretikus szemé elé, amelynek magánvalója általános. Hegel ezt az alakzatot in concreto az észrevevésben találja meg; egy olyan tudatban, amely általános érzéki tulajdonságokat ismer fel a dolgon. Ne foglalkozunk most azzal,

¹⁷ SZF p. 54. Kapcsos zárójelben a szerző szövegközi betoldását olvashatjuk. Hegel e mondatban a „Zutat” (összetevő) főnév és a „zutun” (hozzáad) ige rokonságára alapuló, magyarul alig visszaadható szójátékot használ. A fordítást enyhén módosítottam. Szemerénél eredetileg: „De nemcsak erről az oldalról, hogy fogalom és tárgy, a mérték és a megvizsgálható dolog, magában a tudatban van meg, válik részünkről valamilyen hozzátevés feleslegessé, hanem fel vagyunk mentve a kettő összevetésének munkája és a tulajdonképpeni *vizsgálat* alól, úgyhogy, mivel a tudat önmagát vizsgálja, számunkra erről az oldalról is csak a pusztá nézés marad. Mert a tudat egyrészt a tárgy tudata, másrészt önmagának a tudata; a tudat arról, ami számára az igaz, és a tudat a reá vonatkozó tudásról. Mivel a kettő *ugyanazon tudat számára van*, azért ez maga az összevetésük; *ugyanazon* tudat dönti el, megfelelő-e a tárgyról való tudása a tárgynak, vagy nem.”

hogy Hegel helyesen választja-e meg ezt a második tudatformát! A módszert illető reflexiónk szempontjából az a lényeges, hogy a régi más-száma-raló (általánosság), mivel a régi magánvalóval (egyediség) nem volt összeegyeztethető, az új magánvaló szerepébe bújik azzal a természetes reménnyel, hogy következik egy új más-száma-raló, melynek kategoriális formája majd megegyezik az új magánvalóéval. Az észrevezés tudata akkor menne át a vizsgán, ha a más-száma-ralóságát ugyanazon érzéki általánosként lehetne igazolni, mint ami a magánvalósága. Ez persze csalfa remény. A most magánvalóként fungáló érzéki általánost elhagyva a tudat elveszíti „hallását és látását stb.” és a más-száma-raló mozzanatában „gondolatokhoz jut”.¹⁸ Az észrevező tudat érzéki-általánosan magánvaló mozzanatából tehát az következik, hogy a más-száma-raló mozzanatának az értelmi-általánosság kategoriális alakját kell magára öltetnie, s ez játssza aztán az új magánvaló szerepét, amely a *Fenomenológia* harmadik – *Erő és értelem, jelenség és érzékfeletti világ* című – fejezetében a vizsgálat zsinórmértékeként működik. Így az észrevezést, harmadik tudatalakzatként, az értelem követi. És e harmadik forma, mint ismeretes, még nem az utolsó.

A tudat implicit, természetes ön-összehasonlításának explicit, elméleti úton ellenőrzött megértési folyamatában Hegellel együtt átlátjuk a szükségszerűséget, amelynek hatására minden alkalommal egy jól meghatározott új tudatalakzat következik a régre. A természetes tudat előtt ez a szükségszerűség egyelőre rejtve marad. Hegelnek ez a körülmény biztosítja az alkalmat arra, hogy a tapasztalat fogalmát, mely egyébként az a posteriori megismerés számára volt lefoglalva, az a priori filozófiának vindikálja. Az első fejezetbe tett eme kitérő után most visszakanyarodom a *Fenomenológia* Bevezetéséhez, Hegel ott ugyanis a következőket írja:

Ez a *dialektikus* mozgás, amelyet a tudat önmagán, mind tudásán, mind tárgyán végez, *amennyiben a tudat számára az új igaz tárgy fakad* belőle, tulajdonképp az, amit *tapasztalatnak* neveznek. [...] Ez az új tárgy tartalmazza az elsőnek semmisségét; a tapasztalat az első tárgyra vonatkozóan.¹⁹

Hegel természetesen tisztában van vele, hogy mindez nem egészen felel meg a tapasztalásról alkotott hagyományos fogalmainknak. A hagyományos tapasztalat botanizál, míg a tudat tapasztalatában rejtett szükségszerűség munkál, amely tapasztalatainak módját és sorrendjét pontosan meghatározza.

Az átmenetet [...] az első tárgytól és ennek tudásától a másik tárgyhöz, *amelyről*, mint mondják, tapasztalatot szereztünk, úgy jellemeztük, hogy az első tárgyról való tudás, vagyis az első

¹⁸ SZF p. 74.

¹⁹ SZF p. 54–55.

magánvalónak a tudat számára való léte, lesz maga a második tárgy. Holott egyébként úgy látszik, hogy első fogalmunk nem-igaz-voltának tapasztalatát *egy más* tárgyról szerezzük, amelyet mintegy véletlenül és külsőleg találunk [...]. Ama nézetben azonban úgy látszik, hogy az új tárgy magának a *tudatnak a visszájára fordulása* által jött létre. [Ámde:] A dolognak ez a szemlélete a mi kiegészítésünk (*Zutat*); általa a tudat tapasztalatainak sora tudományosan megállapított egymásutánna emelkedik, de ez nem ama tudat számára való, amelyet mi vizsgálunk.²⁰

Mindebből a következőket érthetjük meg: a tapasztalatot – amelyen értelemben Hegel a kifejezést használja – az jellemzi, hogy az ember belebotlik valamibe, amiből tanul, mégpedig oly módon, hogy megszabadul egy régi tévedéstől. És így már különbséget tudunk tenni érzéki feltételektől függő, illetve kategoriális tapasztalat között. Egy érzéki feltételektől függő tapasztalat nem egyszerűen egy érzéki észlelés, hanem olyan érzéki észlelés, amely egy tévedést – például egy elsietett induktív következtetést – helyesbít. Egészen eddig, teszem azt, csak fehér hattyúkat láttam, és ebből induktívan arra következtettem, hogy minden hattyú fehér. Most meg véletlenül megpillantok egy fekete hattyút és helyesbítenem kell a tévedésemet. E tapasztalat fényében mondhatom: „Ma is tanultam valamit.”

Ezzel szemben a tudat nem érzéki, hanem kategoriális tapasztalatokat szerez. Vélekedése, miszerint a reálisnak ilyen és ilyen kategoriális alakja van, mindig helyesbítésre kerül, valahányszor egy olyan új alak jön létre a számára, amelynek az addig megszokottól eltérő kategoriális alakja van. Igazából persze a tudatot ebben az összefüggésben nem tudjuk változatlan állapotban tartani és új tárgyakkal konfrontálni, ahogy azt megteesszük vele például „hattyúról hattyúra”. Valójában ugyanis maga a tudat fordul a visszájára, amikor látszólag egy új tárgy, a magánvaló egy új kategoriális alakja jön létre a számára; hiszen a régi más-száma-raló bújjik a magánvalószerépébe. A tudatnak ezt a pólusváltását azonban csak mi, teoretikusok ismerjük fel a maga valójában, a természetes tudat nem. Saját szükségképpen inverziója az ő számára nem más, mint a tárgy egy új kategóriájának faktikus felbukkanása, ami pedig érvényteleníti a régi kategóriát és irreálisnak nyilvánítja a régi tárgyat.

²⁰ SZF p. 55. Kapcsos zárójelben a szerző szövegközi betoldását olvashatjuk. A fordítást enyhén módosítottam. Szemerénél eredetileg: „Az átmenetet [...] az első tárgytól és ennek tudásától a másik tárgyhöz, *amelyen*, mint mondják, szerezték a tapasztalatot, úgy jellemeztük, hogy az első tárgyról való tudás, vagyis az első magánvalónak a tudat számára való léte, lesz maga a második tárgy. Holott egyébként úgy látszik, hogy első fogalmunk nem-igaz-voltának tapasztalatát *egy más* tárgyon tesszük, amelyet talán véletlenül és külsőleg találunk [...]. Ama nézetben azonban úgy tűnik, hogy az új tárgy magának a *tudatnak megfordítása* által jött létre. A dolognak ez a szemlélete a mi hozzátevésünk; általa a tudat tapasztalatainak sora tudományosan megállapított egymásutánna emelkedik, de ez nem ama tudat számára való, amelyet mi vizsgálunk.”

4. A zsinórmérték tesztje

Ezzel felteszem a zárókérdést: Valóban olyan kényszerítő erejű a tudat mindenkori pólusváltása, amilyennek lennie kell ahhoz, hogy a tudat útja egy filozófiai, azaz a priori összképet nyújthasson? A tudat minden további nélkül új magánvalóvá léptetheti elő eddigi más-számára-valóságát? Nem Stephen Stills dalának soraira fut ki ez az egész: „If you can't be with the one you love / Love the one you're with”? Más szavakkal: ha az abszolútum helyett csak a jelenségek akarnak veled lenni, tedd meg a jelenségeket az abszolútumnak.

Először Hegel is efféle aggályának ad hangot: „Ha [magánvaló és más-számára-való] összevetés[é]ben a kettő nem felel meg egymásnak; akkor úgy látszik, hogy a tudatnak meg kell változtatnia a tudását, hogy a tárgynak megfelelővé tegye.”²¹

Ez annyit tesz, hogy a magánvaló, azaz a tárgy mint a vizsgálat zsinórmértéke változatlan állapotban tartandónak látszik, a más-számára-való, azaz a tudás pedig tőle függő és adott esetben változtatható érték. Ennek viszont rögtön ellene vethetjük, hogy a függő érték, a tudás, csak akkor változhat meg, ha a független érték, a tárgy is változik. Épp abból fakadóan, hogy a magánvaló függvénye, a más-számára-való csak akkor változhat, ha előbbi is változik. Egy és ugyanazon argumentumnak (független változó) nem lehetnek különböző függvényértékei, azonban megfordítva, különböző argumentumoknak (független változók) nyugodtan lehet ugyanaz az értéke.

Tekintsük egy pillanatra a tudatot egy matematikai függvény analógiájaként! E függvény értelmezési tartományát a magánvaló kategoriális formái, értékészletét a más-számára-való kategoriális formái adják. Ha a tudat az *egyest* mint argumentumot (független változót) leképezi az *általánosra* mint értékre, akkor az *egyest* argumentumot már nem lehet tetszés szerint, egy második nekifutásban az *egyest* értékre leképezni és e második kísérletben bizonyítani az igazságát. Adott esetben az *általános* értékéhez hozzágondolhatnánk egy második, szintén *általános* argumentumot (független változót). És mivel az érzéki bizonyosság tesztje után egyetlen további elem sem ismerhető fel a *tudat*-függvény értelmezési tartományában vagy értékészletében, az *általános* értelmezési tartományba való felvételének és függvényargumentumként történő jóváhagyásának elméleti lépése marad az egyetlen lépés, melyet e ponton meg kell tenni a tudatvizsgálat módszeresen ellenőrzött eljárásának érdekében.

De tegyük most félre a tudat és a függvény közti analógiát! Az igazán lényeges, amiről szó van, a következő. Ha a magánvaló és a más-számára-való közt kategoriális össze-nem-egyezés áll elő, akkor az érintett tudat ugyan megcáfolódik, mert tudása nem felel meg a tárgyának; de ezen össze-nem-egyezés oka a magánvalóban keresendő, hiszen a magánvaló határozza meg a más-számára-valót és nem fordítva. Az össze-nem-egyezés igazolása végső soron megdönti a

²¹ SZF p. 54. Kapcsos zárójelben a szerző szövegközi betoldását olvashatjuk.

magánvaló operatív koncepcióját. Ezt tehát egy új koncepcióval kell pótolni, és mivel a tudat útjának minden állomásán csak két koncepció, a magánvaló és a más-számára-való működőképes, a tudat pólusváltása, az eddigi más-számára-való új magánvalóvá történő előléptetése az egyedüli kiút a mindenkori össze-nem-egyezésből, illetve nem-igaz-mivoltból. Hegel ezért saját, imént idézett kifogására válaszolva így folytatja:

de a tudás megváltozásával valójában megváltozik számára maga a tárgy is, mert a meglévő tudás lényegében a tárgyról való tudás volt [azaz a tárgy határozta meg a tudást]: a tudással [amelyet nem lehet a tárggyal összeegyeztetni] más lesz a tárgy is, mert lényegében ehhez a tudáshoz tartozott [az ennek és csak ennek a tudásnak a meghatározójaként]. Így a tudatnak az áll elő, hogy amit korábban a *magánvalónak* tudott, nem magánvaló, vagyis hogy csak a *tudat számára* volt magánvaló [csak a magánvalóról szóló koncepciója volt]. Mivel tehát tárgyán azt látja, hogy tudása nem felel meg neki, így maga a tárgy sem változatlan; vagyis a vizsgálat zsinórmértéke megváltozik, ha az, aminek zsinórmértékül kellene szolgálnia, elbukik a vizsgán; s az ellenőrzés nemcsak a tudásnak, hanem a vizsgálat zsinórmértékének is tesztje.²²

Ehhez nincs mit hozzáfűzni, hiszen a lényegét illető magyarázataim már kiviláglottak az idézett hegeli szöveghelyből. Legyen hát Hegelé az utolsó szó: a szellem fenomenológiájában a tudat vizsgálatának zsinórmértéke nem valami dogmatikusan előfeltételezett, hanem magában a tudatban található; „s az ellenőrzés nemcsak a tudásnak, hanem a vizsgálat zsinórmértékének is tesztje”.

Fordította Krivánik Dániel

²² Uo. Kapcsos zárójelben a szerző szövegközi betoldásait olvashatjuk. A fordítást enyhén módosítottam. Szemerénél eredetileg: „de a tudás megváltozásával valójában megváltozik számára maga a tárgy is, mert a tényleges tudás lényegileg a tárgyról való tudás volt: a tudással más lesz a tárgy is, mert lényegileg ehhez a tudáshoz tartozott. Ezzel a tudatnak úgy tűnik, hogy az, ami neki előbb a *magánvaló* volt, nem magánvaló, vagyis hogy csak a *tudat számára* volt *magánvaló*. Mivel tehát tárgyán azt találja, hogy tudása nem ennek megfelelő, azért maga a tárgy sem változatlan; vagyis a vizsgálat tárgya megváltozik, ha az, aminek mértéke kellene hogy legyen, a vizsgálatban nem áll meg; s a vizsgálat nemcsak a tudásnak, hanem a vizsgálat mértékének is vizsgálata.”